

BÓDI ZSUZSANNA

A salgótarjáni házicselédek és alkalmazóik (1920–1944)

1. rész

A deviáns viselkedésformák és a házicselédség

A nagyvárosba bevándorló fiatal nők alakjához több közhely, sztereotípiája is köthető. Így máig szerepel a köztudatban, az irodalmi művekben, filmekben ábrázolt cselédlány, aki szerelmi csalódás miatt öngyilkosságot követ el, leggyakrabban úgy, hogy gyufát iszik. Ugyanígy a kimenőn lévő, Ligetben sétáló cselédlány alakjához is hozzátartozik a könnyen kapható, rossz nő mítosza.¹ Honnan származik ezeknek az elképzeléseknek a gyökere? Ez a cselédkép arra vezethető vissza, hogy a nagyvárost anonim, bűnös közegként jelenítették meg, ahol a felügyelet nélkül élő fiatal lányokat különösen fenyegeti az elbukás veszélye. A kor felfogása szerint a nőknek mindig valamilyen felügyelet alatt kell állniuk ahhoz, hogy erkölcsösnek tartott életet éljenek. A cselédlányok esetében ez a felügyelet nem áll, hiszen már nem álltak sem a szüleik, sem a hagyományosnak tartott paraszti közösség, illetve férjük kontrollja alatt, lévén nagyrészüket hajadon: „Az árvák közt sincs elhanyagoltabb, mint szegény cselédlány. Nem mintha éhséget szenvedne, vagy rongyokban dideregne. Legtöbbnek jó ellátása van, szép ruhákban is jár, mégis elhagyott árva, mert nincs mellette az, akinek minden kincsénél drágább: az édes anyja. Nem látja, gyermeke hogyan viselkedik, ha rossz útra tér, nem feddheti meg” – fogalmaz a korabeli szerző.²

Az említett sztereotípiákat támasztja alá az is, hogy a nehéz fizikai munkát végző nő teste az egyik legkiszolgáltatottabb női test. A női test fokozottabb társadalmi kontroll alatt áll, mint a férfi teste, hiszen élete során meg kell felelnie az „ideális” nővel szembeni elvárásoknak, melyek nagy része abban reprezentálódik, hogy mennyire tartják szépnek a testét.³ E sztereotípiák aktív továbbélését mutatja, hogy a Nők Lapja újság még 1969-ben is úgy ábrázolta a nagyvárosban munkát vállaló fiatal falusi lányokat, mint akiket a városban csak az öltözködés érdekel, és könnyen válhatnak belőlük olyan „alkalmi babák”, akik bár modern cuccokban járnak, de nagyon hiszékenyek maradnak: elájulnak attól, ha az udvarlójuknak autója van, és nem érdekli őket az sem, ha emellett többgyerekes családapája.

Mindennek oka az, hogy a cselédek, mint mondtuk, átmeneti élethelyzetben voltak a gyermekkor és a házasságkötés között. Korán elkerültek a szülői házból, éretlenül, fiatalon szakadtak ki családi környezetükből. Mindebből, a gyökértelenségből, a városi létből, az érzelmi elhanyagoltságból, a szeretet iránti vágyból adódott tehát a deviáns viselkedések gyakorisága, ideértve az öngyilkosságot, a prostitúciót, a törvénytelen születéseket.

Gyakran maga a gazda és családja keverte bajba a cselédlányokat: „Gyakran hallottam polgári szülőktől, amint elégtelenen adták elő, hogy serdülő fiúk mellé sikerült csinos, fiatal pesztonkát szerződtetni, mert ezek »mégis egészségesebbek«, mint a nőszemélyek, kikhez a kamaszodó fiúk első szükségükben fordulni szoktak. Ha a cseléd teherbe jutott az urfitól, kitették, s a gavallér polgári nagypapa, a snájdig kölyök-apa helyett bizonyos kacér és somolygó büszkeséggel fizetgette a két-három forint tartásdíjat. Berögzött szokás volt ez.”⁴

A cselédek kiskátéja külön fejezetben is taglalja a szórakozás veszedelmeit és egyértelműen a nőket okolja: „Pedig mindennek a nők az okai. A férfi csak azt teszi, amit a nő megenged neki. A nők ma sokat megengednek a férfiaknak, s azt gondolják, ezzel elnyerik tetszésüket, ezért szívesebben vannak velők és ha így viselkednek, hamarább mennek férjhez. Pedig csalódnak...”⁵

Öngyilkosság

A két világháború közötti korszakban Budapesten a női öngyilkosok negyede került ki a házicselédek közül, vagyis évente 60–70 cseléd követett el halálos kimenetelű öngyilkosságot. Ennek a többszöröse, 400–450 cselédlány próbálkozott sikertelenül véget vetni életének. Főleg a fiatal korosztály közül kerültek ki az öngyilkos cselédek – az 1930-as években kétharmaduk 25 évesnél fiatalabb volt. Ez amiatt fontos, hogy segít meghatározni az öngyilkossághoz vezető motivációkat, hiszen a fiatal korban bekövetkező változások, az új környezet, a családi háttér elvesztése – ami sok esetben már eleve nem is létezett – teljes elmagányosodással járt. Ez a rideg érzelmi környezet, az esetleges szexuális kiszolgáltatottság sokszor labilis érzelmi állapotot vont maga után, amiből már könnyen létrejött a preszuicidális érzelmi állapot. Mivel a sikertelen öngyilkossági próbálkozások száma sokszorosan felülmúlja a sikeresek számát, feltételezhetjük, hogy sokszor inkább csak figyelemfelkeltésről, jeladásról, segítségkérésről lehetett szó. A másik tényezője a sikertelen öngyilkosságoknak az volt, hogy általában kevésbé hatásos eszközöket választottak, ami persze részükről akár tudatos is lehetett.⁶

Salgótarjánra vonatkozó adatunk mindössze egy újsághír, amely egy cselédlány erőszakos halálát közli: „Véres szerelmi dráma történt városunkban áldozó csütörtökön reggel. Bogdán Pál 30 éves államrendőr szerelmi féltékenykedésből lelőtte Kalenák Mária 21 éves bejáró ta-

karítónőt. A leány azonnal meghalt, a férfit pedig életveszélyes sebeivel a bányatársulati kórházba szállították”.⁷

Prostitúció

A deviáns viselkedés másik formája, a prostitúció is érintette a cselédeket, ám csak kis hányadukat. Mindemellett tény, hogy a prostituáltak jelentős része korábban cselédként dolgozott. Van valami nehezen megfogalmazható hasonlóság – természetesen a radikális különbség mellett – a cseléd és a prostituált munkája között, hiszen mindkettő intim interperszonális kapcsolatba kerül munkahelyén a munkaadójával, akivel egyenlőtlen hatalmi viszonyban van. „Már az a tény is, hogy annyi sok cseléd lányt találhatunk a prostituáltak körében, azt igazolja, hogy nem a gazdasági szükség a döntő tényező. A hosszú idő óta észlelhető cselédhiány következtében a szolgálólányok helyzete nem a legrosszabb” – írta 1930-ban a prostitúciót taglaló könyv szerzője.⁸ Mit értett ez alatt? A közfelfogás szerint a cseléd lánynak „jó dolga” volt, hiszen munkája mellé ellátás is járt. Kapott szállást, ételt, ajándékokat, vagyis nem nyomorgott. Ugyanakkor állásának kötöttsége, a kiszolgáltatottság, a rossz bánásmód, a szabadság iránti vágy gyakran erre az útra térítette. Más magyarázat szerint vidéken gyakori volt a házasság előtti nemi élet, mely bizonyos fajta próbaházasságnak számított, nem találtak benne kivetnivalót. A városban azonban ez a fajta kapcsolat nem végződött evidens módon házassággal. A legális prostituáltak harmada, az alkalmi prostituáltaknak viszont a fele volt korábban vagy ezzel egyidejűleg cseléd. Az utóbbiak általában a nagyon fiatalok – a húsz év alattiak – közül kerültek ki. Indítékként főleg az anyagi okokat találjuk, vagyis racionális döntés eredményeként dolgoztak prostituáltként. Azonban ezek a cselédek általában árvák voltak, esetleg nem volt kapcsolatuk a szüleikkel. Vagyis ezek a körülmények, a magányosságuk, a kontroll hiánya is szerepet játszhatott prostituálódásukban. Ez az állapot a cselédek jóval nagyobb hányadára is jellemző volt, belőlük mégsem lett prostituált. Az anyagi készletesség, a kapcsolatrendszer hiánya mellett még egy motíváló tényezőt kell megemlítenünk, a törvénytelen gyermeket. A helyzetből kifolyólag a gyermek eltartása teljes egészében az anyára hárult, így sokszor más megoldás híján lett az anya prostituált.

Végül szintén a prostitúció felé sodorhatta a cselédeket a háziak vagy azok vendégeinek a csábítása, vagy a nem megfelelő cseléd tartási szokások: „különös tiszteletet éreznek a feléjük közeledő, náluknál finomabb emberrel szemben, azt hiszik, hogy a vele való érintkezés őket is felemeli”.⁹ De a szolgálat során az akarat szisztematikus elnyomása, a lenézés megtörte az erkölcsi ellenállóképességet a korabeli megközelítés szerint. Ezt támasztja alá a kor nővédője és feminista, Perczelné Kozma Flóra beszélgetése egy cseléd lányal, aki épp bárca kikérésére készül: „Mikor az egyik intelligens, nagyon jóképű és valósággal zokogó leánynak azt mondtam, hogy gondolja meg jól a dolgot, vajjon ilyen jobbérzésű leány képes

lesz-e ezt a nem embernek való életmódot megszokni, az asztalra leborulva felelte: tessék elhinni, mint cseléd sem éltem emberhez méltó életet! Reggeltől estig baromként dolgoztam s bár iparkodtam lelkiismeretesen végezni dolgomat, soha jó szót vagy csak egy rövid pihenő időt nem kaptam s most már ehetetlen kosztot tartottak...¹⁰

A gazda-cseléd viszonylat erkölcsrontó részének tartották azt is, ha a cseléd túl magas fizetést kapott, túl sok ajándékban részesült, köztük nem neki való ruhában, ha nem figyeltek rá és megengedték neki a szeretőtartást is. A helyzet további súlyosbodását hozta a vizsgált korszak elején a háború és a vele járó gazdasági helyzet, így „... a megváltozott, nehéz viszonyok miatt szerencsétlen elvakított lányaink és asszonyaink tömegesen sietnek az államilag szentesített erkölcstelenség karjaiba.”¹¹ Ez ellen a tendencia ellen lépett fel a Magyar Egylet a Leánykereskedelem Ellen elnevezésű szervezet. A háború során, valamint az azt követő időszakban a cselédlányok bérét sokszor a felére is lecsökkentették, így a gazdasági tényező prostituálódásukban hangsúlyozottabban szerepelt.

A salgótarjáni prostitúcióra vonatkozó források nem tartalmaznak adatokat a prostituáltak korábbi foglalkozásáról. Ugyanakkor a lentebb közölt esettanulmányok alátámasztják a cselédprostitúció városi meglétét.

A városi tisztiorvos 1925-ben beszámolójában megjegyzi, hogy más ipari gócpontokhoz hasonlóan Salgótarjában is nagy a nemi betegek száma, melynek „eredete a titkos prostitúció ingoványába vezet.”¹² A prostituáltak foglalkozásukat titokban üzték, orvosi ellenőrzés nélkül, így terjesztve a betegségeket. Kocsmákban és kávéházakban szereztek alkalmi partnereiket. A titkos prostitúciót a rendőrség igyekezett felderíteni és felszámolni, kevés sikerrel. Az alábbi táblázat ábrázolja a felderített városi prostituáltak számát, közülük a betegeket.¹³

	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Felderített titkos prostituált	5	18	14	63	37	32
Közülük nemi beteg	-	3	4	5	4	4

Ezekben az években a városnak még nem volt szabályrendelete a prostitúció szabályozásáról. Az csak 1927-ben lépett életbe. Kötelezővé vált a kéj nők kéthetenkénti orvosi ellenőrzése, melyet a városi tisztiorvos végzett térítés ellenében. Ez viszont a bordélyos költsége volt, havonta lányszobánként 4 pengőt kellett fizetni a rendőrség pénztárába, ahonnan az orvosnak továbbutalták a pénzt. A rendelet hatására a hivatalosan működő bordélyok bezártak, ebben az évben már csak egy bordély működött 7 leányszobával és 6 kéjnővel, majd 1928. május 1-jén ez is bezárt.¹⁴

Egy névtelen feljelentés is utal arra, hogy a cselédprostitúció jelensége létezett a városban. A salgótarjáni cselédelhelyező, Laczkó Péterné ellen merült fel a gyanú, hogy a munka nélkül lévő cselédlányokat prostituálja. A névtelen levél szerint „Őszintén valljuk, hogy nem helyszerzőnek való

nő, mert többször szerelmeskedni vágyó fiatalembereket is megtűr a lányok között ülni pláne ha kap hozzávalót az illetőtől s akkor otthagyja kettesben a szobában ő pedig mit sem tudva távozik a hozzávalóval. Többször vizsgáló detektívek kergetik ki a fiatal embereket...” A levélben leírtak a nyomozás során nem nyertek bizonyítást, de a cselédközvetítő „irodát” erkölcsrendészetileg ezután fokozottabban felügyelték.¹⁵

Ugyanakkor a cselédszerzőket általában is gyakran vádolták erkölcsatlenséggel, közvetítéssel, a prostitúció melegágyának tekintve ezeket: „Úgy látszik, hogy a házi cselédek ügyének felkarolása révén sokat lehet tenni a prostitúció csökkentése érdekében, hisz közismert főként az állástalan cselédeknek a prostitúció felé való özőnlése. A hely nélküli cselédeknek szállást adó „kvártélyok” és a cselédszerzők üzletei azok a helyek, amelyek felé a kerítők csápjaitak kinyújtják.”¹⁶

Törvénytelen születek

A házasságon kívüli vagy törvénytelen születeket vizsgálva szintén találhatunk adatokat a házicselédekről. A taglalt korszakban a házasságon kívüli születek számát, mértékét sokan a társadalom erkölcsi, morális szintjének a mérésére való eszköznek tekintették. Általában elmondhatjuk, hogy a paraszti társadalom szigorú normái nem engedték meg a házasság előtti nemi kapcsolatot. Néprajzi kutatások szerint a leányanyát megvetés sújtotta, koszorú nélkül kellett férjhez mennie, ha egyáltalán feleségül vették, és akkor is általában csak özvegyemberhez vagy öreglegényhez tudott hozzámenni. Természetesen azért nem volt ilyen egyértelmű a megbélyegzés, így az illegitimitás nem minden faluban jelentett devianciát, hiszen volt, ahol a vadházasság is elfogadott volt, esetleg a „próbaházasság intézményét” gyakorolták, mely szerint a házasság előtti nemi kapcsolat elfogadott volt és a gyermeknemzést szolgálta. Előfordult az is, hogy a szeretőtartás volt megengedett, de az abból született gyermek már szégyenletes volt. Másik végletként pedig megemlítendő az, mikor a házasságon belüli nemi kapcsolat is szégyennek számított. Mindazonáltal elvárták a menyasszonytól, hogy szűzen menjen férjhez, és mélyen elítélték, botrányosnak tartották az illegitim gyermek születését.¹⁷

A demográfusok több tényező alapján vizsgálják a törvénytelen születeket. Vizsgálják alakulásukat időben, térben, foglalkozási kategóriák, vallási megoszlás, műveltség szerint, a teljesség igénye nélkül. A születési anyakönyvek adatait felhasználva Salgótarjánban 1919–1944 között 11 107 élveszületés történt, melyek közül összesen 870 volt a házasságon kívüli születek száma, ami 7,83%-ot tesz ki, nagyjából az országos átlagnak megfelelően.¹⁸ Ez elég alacsony a budapesti adatokhoz képest, ahol ennek legalább a duplája volt, ugyanakkor a falvakban általában alacsony ez az arány. Tehát a városi közeg, ahol lazább a felügyelet a fiatal nők felé, mint a falvakban, befolyásolhatja a törvénytelen születek számát.

Salgótarjában a 870 hajadon édesanya közül összesen 113 dolgozott házicsselédként, vagyis 12,98%, ami alacsonyabb az országos átlagnál, bár erre egy 1901-es adat van csak hasonlításkeppen, mely szerint a törvénytelen születések egynegyedében volt házicsseléd az édesanya. Országos adatok szerint a cselédek után következtek a napszámosok, és a sor végét zárták a szellemi szabadfoglalkozásúak.

A kisvárosi közeg mellett a törvénytelen születések viszonylag alacsony számát a vallási hovatartozás is befolyásolhatta. A demográfusok számításai szerint azokban a megyékben, ahol magasabb a katolikusok és az evangélikusok aránya, ott ritkább a házasságon kívüli születés. A 113 salgótarjáni cselédlányból 103 volt katolikus, 4 református, 6 pedig evangélikus.¹⁹

Az anyák életkorát elemezve a következő adatokat kaptuk: 20 év alatt volt a salgótarjáni cselédlányok 11,2%-a, 43%-uk volt 20–24 éves, 25–29 évesen szült 34,5%-uk, 11,3%-uk pedig 30 éves vagy annál idősebb volt, hasonlóan az országos adatokhoz.

A gyermektartási perek között található eset jól érzékelteti egy megesett cselédlány sorsát. A per során felvett tanúvallomásokból megtudhatjuk, hogy az acélgvári orvosnál dolgozó salgóbányai Ilona 1943-ban, 19 évesen ismerkedett meg a gyári pékségben segédként dolgozó nős, háromgyermekes, 38 éves férfival. A lány eleinte nem tudta, hogy nős a férfi, később pedig azzal hitette, hogy elvállik, mivel a felesége, mialatt ő a fronton volt, megcsalta. A munkaadója házában találkoztak annak tudta nélkül a cselédszobában napi rendszerességgel, később pedig a lány közeli bányatelepen élő szüleinek házában. Mikor az orvos családjával egy napra Budapestre utazott, a pékség az egész éjszakát a lány szobájában töltötte. A lány édesanyja előtt, aki Salgótarjáról beutazott meglátogatni gyermekét, kapcsolatuk lelepleződött. Ugyanezen reggelen a feleség is a házhoz érkezett és botrányt csapott, leköpte a lány édesanyját. A cselédlány abbahagyta a munkát és hazatért szüleihez megszülni gyermekét. Pár év múlva ismét házasságon kívül szült gyermeket. Ezután a bányánál helyezkedett el. Érdekes még, hogy a szerető prostitúcióval vádolta a lányt, miszerint lisztrel és kenyérrel fizetett minden alkalomért, sőt, egy esetben meghívta egy sörre. A pert megnyerte az édesanya, illetve kiskorú gyermeke.²⁰ Ebben az esetben nem állnak a fentebb felsorolt kockázati tényezők – a távolság a családtól, a kapcsolatok hiánya –, de a körülmények, a hiszékenység mégis házasságon kívüli szüléshez vezettek.

JEGYZETEK

¹ Tóth Eszter Zsófia 2003. „Mi lesz akkor, ha meggyökerezek?” A vándorlás és visszavándorlás megéléstörténetei munkásnők életútbeszéléseiben. In: *Korall* 13. sz. 56.

² *A győrvárosi cselédelhelyező intézet és cselédotthon ismertetése*. Győr, 1907.

³ Tóth i. m. 57.

⁴ Márai Sándor 1934. *Egy polgár vallomása*. Befejező közlemény 9.

- ⁵ Szegedy-Maszák Aladárné és Stumpf Károlyné 1936. *Háztartási alkalmazottak kiské-
téja*. Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége, Bp. 118.
- ⁶ Gyáni Gábor 1984. *Család, háztartás és a városi cselédség*. In: *Magyarország társas-
dalomtörténete 1. Szöveggyűjtemény*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 376–391.
- ⁷ *Munka* c. városi hetilap 1923. május 12. 4.
- ⁸ Aldor Viktor 1930. *A prostitúció*. Bp. 198–199.
- ⁹ Dr. Bíró Béla 1933. *A prostitúció*. Bp. 78.
- ¹⁰ Perczelné Kozma Flóra 1915. Háború és cselédkérdés. In: *A nő* 2. évf. 6. sz. 93.
- ¹¹ Perczelné *i. m.* 92–94.
- ¹² Dr. Clementis Kálmán 1925. Salgótarján város egészségi viszonyai. In: *Salgótarjáni
Almanach*, Salgótarján. 72.
- ¹³ Szvircsek Ferenc 1984. Adatok egy urbanizálódó település „munkásjóléti intézmé-
nyei” kialakulásához. In: *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 210.
- ¹⁴ Szvircsek *i. m.* 206.
- ¹⁵ Nógrád Megyei Levéltár V. 183/a, polgármesteri iratok: 3163/1932
- ¹⁶ Dr. Bíró *i. m.* 303.
- ¹⁷ Dr. Klinger András (összeállította) 1969. *A népmozgalom főbb adatai községenként
1901–1968*. KSH, 404–405.
- ¹⁸ Nógrád Megyei Levéltár XXXIII. 1. a. Nógrád vármegye állami anyakönyvei másod-
példányainak levéltári gyűjteménye
- ¹⁹ Nógrád Megyei Levéltár XXXIII. 1. a. Nógrád vármegye állami anyakönyvei másod-
példányainak levéltári gyűjteménye
- ²⁰ XXV. 15. b. Salgótarjáni Járásbíróság polgári peres iratok, 1966.

HUBAI GÁBOR

413

repülők kócolják össze a hajad,
arcod gyermekistenek puha játszótére,
szemeid hús temető, minden bennük
ér véget, ami valaha megfogható.

szavaidból felhők nőnek egy ismeretlen égre,
esőik évekkig tartanak – mérgezett szenteltvíz –
lemarják rólam bőrömbé égetett neved.